

Suomen ja eteläviron sandhiongelmia¹

Terho Itkonen

Niitä itämerensuomalaisen äännehistorian ilmiöitä, joille E. N. Setälä Yhteissuomalaisessa äännehistoriassaan koetti antaa kantasuomen suhteista lähtien mahdollisimman yhtenäisen ja yksinkertaisen selityksen, oli kantasuomen sananloppuisen *k:n* edustus. Tuttua on, että laajalti ims. kielissä tämä *-k* on kadonnut jäljettömiin. Suomen yleiskielessä ja useimmissa murteissa *-k*:lla sitä vastoin on enimmäissä lauseasemissa materiaallinen edustaja. Välittömästi seuraavan sanan alkaessa konsonantilla on edustajana yleensä tuon alkukonsonantin geminoituma, ehdottamaani termiä käyttäen »loppukahdennus». Edustuksen vokaalialkuisen sanan edellä Setälä esitti (mts. 211) näin: »Jos seuraava äänne on vokaali, niin alkuperäistä *k*:ta edustaa heikonpuolinen laryngaaliklusiili, niin että äänijänteiden sulkeuminen ja avaaminen on siirroksena vokaalista toiseen (esim. *anna^e olla^h*); murteittain lienee tässä asemassa laryngaaliklusiili kadonnut, niin että 'lujan' äänteesiirtymän sijaan on tullut 'vieno'.» Edustus tauon edellä eli terminaalissa asemassa taas oli Setälän mukaan seuraavanlainen: »Jos sana on viimeisenä lauseessa, niin ei yleensä kuule mitään muuta kuin aivan vienon henkäyslopukkeen *anna^h, kaste^h, alemma^h*.» Nykyisten tietojen valossa Setälän mainintoja voidaan hiukan täsmentää. Vokaalialkuisen sanan edellä tavataan tuo hänen mainitsemansa laryngaaliklusiili (tai sen kanssa vaihteleva kurkunpään puristus-supistuma) yleisenä tietyillä murrealueilla, nim. useimmissa savolaismurteissa ja osassa pohjalaimurteita, ja samoin näiltä alueilta kotoisin olevien yleiskielenpuhujien ääntämyksessä. Muualla vallitsee Setälän mainitsema »vieno äänteesiirtymä» *anna olla*, ts. *-k:n* jäljetön kato. Tauon edellä taas (paitsi niissä harvoissa murteissa, joissa *-k* on semmoisenaan säilynyt) tavataan vain jäljetöntä katoa. Sananloppuiseksi tullut vokaali voi tällöin kyllä päättyä Setälän mainitsemaan *h*-maiseen »vienoon henkäyslopukkeeseen» ja erityisesti virkkeensisäisen tauon edellä jyrkkäänkin lopukkeeseen, ts. laryngaaliklusiiliin, mutta nämä lopukkeet eivät ole mitenkään sidoksissa sananmuodon

¹ Esimiehen vuosikokousesitelmä Kotikielen Seurassa 14. maaliskuuta 1975.

alkuperäiseen *k*-loppuisuuteen; ne voidaan näet tavata automaattisena ilmiönä minkä hyvänsä nykyään vokaaliin päättyvän sananmuodon jäljessä. Äännehistoriallista todistusvoimaa noilla tauonetiisillä lopukkeilla ei siten ole.

Setälän huomio oli kiintynyt erityisesti siihen, että itämerensuomen alueella on toinenkin kielimuoto, jossa alkuaan *k*-loppuiset sananmuodot päättyvät laryngaaliklusiiliin, nim. eteläviro: *nāra* 'nauraa', *ei nāra* 'ei naura', *keņe* 'puhe' jne. (Setälän transkriptiota mts. 212 tässä hiukan nykyistetty). Tästä hän johtui päättelemään, että juuri laryngaaliklusiili on ollut »väliasteena sekä — — suomen kielen nykyiseen yleiseen kantaan että niihin oloihin, jotka useimmissa kielissä ovat vallalla, että nim. alkuperäisellä *k*:lla ei enää ole mitään edustajaa». Suomen geminoitumaedustuksen konsonantti-alkuisen sanan edellä Setälä käsitti (mts. 211—212) lähinnä niin, että juuri tämä laryngaaliklusiili oli assimiloitunut seuraavan sanan alkukonsonanttiin eli, kuten hän sanoi, »joutunut lausefonetiikan hallittavaksi».

Tämä yksinkertainen luonnostelma törmää kuitenkin suomen murteiden osalta melkoisiin vaikeuksiin. Suomessa on yhä semmoisia murteita, joissa *-k* on vokaali-alkuisen sanan ja tauon edellä säilynyt sellaisenaan, niin että laryngaaliklusiiliedustusta vokaali-alkuisen sanan edellä ei tavata. Kuitenkin myös näissä murteissa on konsonantti-alkuisen sanan seurattessa loppukahdenmus. Jos välivaiheena loppukahdennukseen olisi tosiaan ollut laryngaaliklusiili, niin jouduttaisiin useissa murteissa olettamaan kahta erillistä laryngaalivaihetta: ensin *-k* olisi muuttunut laryngaaliklusiiliksi konsonantti-alkuisen sanan edellä, ja vasta paljon myöhemmin, tuon laryngaaliklusiilin jo ehdittyä assimiloitua seuraavan sanan alkukonsonanttiin, *-k* olisi edellisestä kehityksestä riippumatta muuttunut laryngaaliklusiiliksi vokaali-alkuisen sanan edellä. Setälä on ehkä huomannut tämän heikon puolen ajatusrakennelmasaan, kun hän konsonantinetistä edustusta käsitellessään mts. 212 huomauttaa: »Mahdollista voisi tietysti kuitenkin olla että assimilatio olisi osittain välittömästäkin alkanut [ts. ilman laryngaaliklusiilin välitystä].» Teoksessani Proto-Finnic Final Consonants I:1 s. 62—75 olen eräitä Ojansuun käsityskantoja kehitellen päätenyt siihen tulokseen, että juuri tällä tavalla suomen loppukahdennuskaava on syntynytkin. Oletukseni mukaan se olisi lähtöisin nimenomaan sellaisista tapauksista, joissa *-k*:ta seurasi klusiilialkuinen sana. Assimilaatiomuutokset *-k t-* > *-t t-* ja *-k p-* > *-p p-* ovat olleet foneettiselta kannalta mahdollisimman luontevia — distinktiivien piirteiden teorian kannalta niissä on tarvittu vain yhden tai kahden piirteen muuttuminen vastakaismerkiseksi —, ja luontevia ne ovat olleet myös sikäli, että sananrajalta on niiden avulla saatu poistetuksi kaksi limitaalia konsonanttiyhtymää, ts. sellaista sananrajaista konsonanttiyhtymää, joita ei ole sanan sisässä tavattu. Analogian voimasta assimilatio on sitten levinnyt muidenkin alkukonsonanttien yhteyteen, missä piirteemuutoksia tarvittiin enemmän ja tuloksena oli

äskeisten tapausten mukaisesti toisinaan limitaalin sekvenssin korvautuminen ei-limitaalilla (esim. *-k n- > -n n-*), toisinaan taas ei-limitaalin sekvenssin korvautuminen toisella ei-limitaalilla (esim. *-k s- > -s s-*) tai limitaalin korvautuminen toisella limitaalilla (esim. *-k v- > -v v-*). Laryngaaliklusiiliedustus vokaalialkuisen sanan edellä näyttää sekini liittyvän samaan yhteyteen. Ainakin huolellisessa ääntämyksessä tuo laryngaaliklusiilikin näet on selvästi geminoitunut, ja niin kuin olen PFFC I:1 s. 216—271 (vrt. myös Suomi 117:1 s. 125—134) tarkemmin osoittanut, tätä geminoitunutta laryngaaliklusiilia tavataan vain sellaisissa murteissa, joissa vokaalialkuista sanaa muulloin pyrkii edeltämään ns. luja aluke, ts. yksinäislaryngaaliklusiili tai yksinkertainen kurkunpään puristussupistuma. Luja aluke on tietysti ollut vain rajasignaali, vailla itsenäisen foneemin asemaa; aidon sananalkuisen konsonantifoneemin tavoin se kuitenkin käyttäytyy, milloin edeltävä sanamuoto on loppukahdennussanoja ja vaatii siis välittömästi seuraavan sanan alkukonsonantin geminoitumista.

Tämä loppukahdennusjärjestelmän ja siihen liittyvän laryngaaliklusiilin tulkinta tuntuu diakronisesti varsin riidattomalta, eikä siihen luulisi synkroniseltakaan kannalta liittyvän ylivoimaisia kuvausongelmia. Kiintoisaksi lisäpiirteeksi jää fonologian ja morfofonologian teoriaa kartuttamaan tosin se paradoksi, että oikeastaan epäfoneeminen luja aluke myös synkronisessa mielessä synnyttää foneemisen laryngaaliklusiiligeminaatan, minkä jälkeen tietysti yksinäislaryngaaliklusiilikin on tulkittava foneemiksi. Asia ei vaatisi sen enempää huomiota, ellei sitä olisi useissa generatiiveissa suomen äänneopin pohdintoissa käsitelty viime vuosina tavalla, josta tutkimus ei tunnu paljon kostuvan. Kun näet loppukahdennukselle on pyritty löytämään jokin pohjaedustuma, sellaiseksi on usein valittu juuri tuo laryngaaliklusiili ja silloin tehty kerran uudestaan synkronisessa kuvauksessa sama erehdys, jonka Setälä teki diakronisessa selityksessä. Kielen nykyisen järjestelmän kannaltahan ei laryngaaliklusiili ole loppukahdennuskaavan jäsenenä sen primäärimpi kuin kaavan muutkaan jäsenet, ja siksi on ad hoc ottaa juuri se synkronisen johtelun lähtökohdaksi — kaksin verroin ad hoc ja sanan varsinaisessa mielessä epämentalistista tietysti niissä suomen kielen muodoissa, joissa laryngaaliklusiilia ei esiinny enempää lujana alukkeena kuin siihen perustuvana sandhigeminaattanakaan. Olen kerran ennemmin huomauttanut siitä, kuinka generatiivin fonologian umpihenkisissä muodoissa ei kerta kaikkiaan ole sijaa sellaiselle selitykselle, että loppukahdennus nykysuomessa on nimenomaan vaihtelukaava, ei minkään todellisen tai kuvitellun piirteiltään spesifioidun pohjafoneemin kehitelmä. Asia ei tunnu kohentuvan sellaisestakaan selityksestä, että kyseessä olisi segmentti, jolla ei pohjamuodossa olisi vastinetta ollenkaan, eli positiivisesti ilmaisten: sellaisen sääntöpiirteen tuotos, joka on koko (pohjamuodossaan vokaaliloppuiseksi ajatellun) morfeemin ja kaikkien

sen segmenttien ominaisuus.² Tosioloisempaa olisi kai alistua siihen, että kielen maailmasta löytyy jatkuvasti ilmiöitä, jotka eivät ole aivan kitkatta sopeutettavissa niitä tuntematta sepitettyihin teorioihin, olipa kyseessä klassisen fonologian yleinen teoria tai generatiivin fonologian yleinen teoria.

Vaikka kantasuomen loppu-*k*:n vaiheet suomen kielessä näin on saatu jonkinlaiseen järjestykseen, jää selitettäväksi se, että tämän äänteen edustus etelävirossa muistuttaa erittäin suuresti suomessa, nimenomaan savolaismurteissa ja niihin rajautuvissa pohjalaismurteissa, tavattavaa edustusta. Kyseessä ei ole pelkästään laryngaaliklusiilin esiintyminen suomen tapaan ja muusta virosta poikkeavasti vaan lisäksi seikka, joka ei näytä olleen vielä Setälän tiedossa: samalla murrealueella tavataan myös suomalaismallinen loppukahdennusjärjestelmä niin ikään muusta virosta poikkeavasti. Miten tällaiseen samanlaisuuteen on päädytty? Ennen kuin ryhdyn etsimään tähän kysymykseen vastausta, selvittelen eteläviron edustusta hiukan tarkemmin.

Suurimmasta osasta viron kielialuetta *-k* on kaikissa lauseasemissa kadonnut jäljettämiin. Se alue, jossa *-k*:ta edustaa laryngaaliklusiili ja/tai seuraavan alkukonsonantin kahdentuma, käsittää lähinnä Võrun murrealueen (mukaan luettuna Lutsin ja Leivun kielisaarekkeet Latvian puolella) ja lisäksi osia kolmesta Tarton murrealueen kunnasta, jotka rajautuvat Võrun murteistoon (Võnnu, Otepää, Sangaste).

Aloiton uloimpaa, Lutsin ja Leivun saarekkeista sekä Ojansuun tutkimasta Pihkovan alueella sijaitsevasta Kraasnan murteesta. Näille murteille on luonteenomaista se, että geminoitumaedustusta ei ollenkaan tavata. Sekä konsonantti- ja vokaalialkuisen sanan että tauon edellä tavataan vain laryngaaliklusiilia; se vaihtelee tällöin vapaasti kadon kanssa. Ainakin tauon edellä laryngaaliklusiili on vallitseva edustustapa.

Võrun murrealueen itäosissa edustus on vokaalialkuisen sanan ja tauon edellä samanlainen: laryngaaliklusiili, varsinkin vokaalialkuisen sanan edellä kuitenkin myös kato. Konsonanttialkuisenkin sanan edellä laryngaaliklusiili on tavallisin, mutta sen ohella tavataan myös alkukonsonantin lyhytalkuista geminoitumaa, lisäksi jonkin verran katoa. Näin on näiden murteiden tuntijan Hella Keemin ystävällisen ilmoituksen mukaan varsinkin Setun, Vastse-

---

² Tällöiseen selitykseen voidaan johtua, jos ajatellaan aiemmasta generatiivista käsitystavasta radikaalisti poiketen, että »pohjamuodoksi» on otettava semmoisenaan jokin pintarakenteesta tavattava edustuma. Mikään ei kuitenkaan pakottane valitsemaan siksi juuri terminaalialkuisia edustumaa (esim. *kaste*); ovathan lauseensisäiset edustumat (*kastek k-*, *kastet t-* jnc., yleistäen *kaste**, jossa * = seuraavan alkukonsonantin geminoituma) yhtä todellisia pinta-fonologian muotoja kuin terminaalitkin edustumat. Kenenkään mieleen ei vielä liene tullut selittää, että kun myös alkup. *-n* on kadonnut tauon edellä esim. lounaismurteissa, niin se ei enää kuuluisi näiden murteiden pohjamuotoihin: olisi vain pohjamuodot *taane*, *siäme* jnc., joihin liittyvä erityinen sääntöpiirre tuottaisi homorgaanisen nasaalin, milloin seuraava sana alkaa klusiililla (*talon taanen tultti*, *siämen kylvetä* jnc.).

liinan, Põlvan ja Rõugen murteissa. Ne vähät havainnot, jotka itse olen tehnyt Põlvan ja Rõugen murteen nauhoitteista, vastaavat hyvin hänen esittämäänsä kuvaa.

Mitä lähemmäksi mennään, sitä vähäisemmäksi käy laryngaaliklusiilin osuus edustuskaavassa. Võrun murrealueen itäosissa oli havaittavissa, että laryngaaliklusiilin varsinainen tukikohta oli tauonellinen asema; siinä kato on harvinainen, sen sijaan vokaalialkuisen sanan edellä jonkin verran tavallisempi, ja konsonantiaaliskuisen sanan edellä kaventavat sekä geminoituma että kato laryngaaliklusiilin osuutta. Murteiston länsiosissa (Hella Keemin mukaan erityisesti Kanepissa, Urvastessa ja Karulassa) tendenssi on yhä vahvemmin samansuuntainen. Laryngaaliklusiili rajoittuu varsinaisesti terminaaliin asemaan; sitä kuulee tosin konsonantin ja vokaalinkin edellä, mutta valtaedustuksena on konsonanttinen geminoituma ja vokaalinen kato. Samoin on laita Tarton murteiston puolella Võnnussa, Sangastessa ja Otepäässä.

Edustusta murrealueen eri osissa voidaan karkeasti kuvata seuraavanlaisella taulukolla. Sen jäljessä oleva esimerkistö, joka koskee yhtä suurtaajuista muotoryhmää (alkuaan *k*-loppuisia latiivisia partikkeleita, mukaan luettuna myös komitatiivin päätte *-ca*[?] jne. < *kansak), on koetettu valita niin, että se jollain lailla heijastaa eri edustustapojen suhteellista osuutta kussakin paikallis-murteessa.³

	Kons:n edellä	Vok:n edellä	Term.
Saarekkeet	ʔ ~ Ø	ʔ ~ Ø	ʔ (~ Ø)
Võrun alueen itäosat	ʔ ~ * (~ Ø)	ʔ ~ Ø	ʔ (~ Ø)
Võrun alueen länsiosat	* (~ ʔ ~ Ø)	Ø (~ ʔ)	ʔ ~ Ø

a) Konsonantin edellä: Lutsi *no ne tš ezänd ärʔ sgiʔ* (VEMN s. 138) ~ *nelʔ nagağa lüd kʔniʔ* (EK 1938 s. 146), Setu *sejbrʔ sis kge hēmugaʔ kerigu mand laulattamma* (LL s. 224) ~ *siñnʔ timʔ nakkašʔ ehtämä* (mts. 223) ~ *sis sejbrʔ siñnʔ piš se järve päle* (mp.), Rāpina *ärʔ peñnuʔ* ('potenut pahaksi', Ojansuu 1910) ~ *ärʔ purtanu* (sama), Rõuge *ma nabisti kallē käägä kiñniʔ ja üli oppēttajale* (VEMN s. 132) ~ *olʔ ärʔ nihrinüʔ* (LL s. 220), Põlva *ja ošaʔ olliʔ ärʔ palistēduʔ* (mts. 221) ~ *siñnʔ tulʔ ku verē* (mts. 222), Kanepi *jälʔ teñmattu koiʔ ärʔ*

³ Esimerkkien lähteet: EK 1938 = August Sang, Murdetekste Lutsist, Eesti Keel 1938 s. 145–147; EM III = Eesti murded III: Hella Keem, Tartu murde tekstid, Tallinn 1970; LL = Pertti Virtaranta, Lähisukukielten lukemisto, Helsinki 1967; Nigol, Hargla murrakust = Salme Nigol, Häälikulooline ülevaade Hargla murrakust: konsonandid (konekirjoite vuodelta 1959, kopio Keele ja Kirjanduse Instituutin arkistossa); Ojansuu = Heikki Ojansuun alkuperäismuistinpänot vuosilta 1910 ja 1911 (säilytteillä Suom. Kirj. Seuran käsikirjoitusarkistossa); VEMN = A. Kask, Valimik eesti murdenäiteid, Tartu 1962 (rotaprintmoniste); VLM = V. Niilus, Valimik leivu murdetekste, Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetised 31, Tartu 1937.

*pä_*alt (VEMN s. 129) ~ *mine^s siñna^t tiikkè nìvù alá* (mp.), *sānu^s silmä^k kiñni^m minnä[?]* (mp.), Urvaste *jala^p piät kiñni^k kähemä* (Hella Keemin muistiinp.), *soek kañni[?] är^t laimba^k karjast* (VEMN s. 127—128), Hargla *siñna[?] käüve^k keik^k vana[?] perremjhe[?] vina jñma* (mts. 126) ~ *et kas vällä^k kölēs* (LL s. 218) ~ *tu ol^t siñna tuhkhau[?]da jāñü[?]* (mp.), Karula *tiä^j sã ämp te[?]estē manu^m minnä[?]* (VEMN s. 125), Sangaste *te^lli sijä^m me[?]tsa* (EM III s. 404), *sis tiä[?] ve[?]i kiñni[?] soē* (mts. 417) ~ *vinüvä koerä siñna[?] kiñni* (mts. 391), Otepää *ve[?]se ärä^t tu talu tütre* (mts. 371), *tj[?] kiñni[?] ve[?]etti* (mp.) ~ *üts[?] oma kiik^k me^s siñna[?] vaha[?]le pantti* (mts. 375), Vönnu *siñna^p pañtti milt[?] ätja perätside* (mts. 280), *ja tulē minä sis kodu^j ja üt[?]le* — — (mts. 292) ~ *tögānu ussē kiñni ja* — — (mts. 290).

b) Vokaalin edellä: Lutsi *mōi är[?] adra* (VEMN s. 138), Kraasna *är[?] omma[?] kudānu[?]* (Ojansuu 1911), Setu *ie[?]zä imäga[?] ütli sis* (LL s. 223) ~ *ja jä[?]igi siñnä[?] elämä* (mp.), Vastseliina *är[?] om habrastun[?]* (Ojansuu 1910) ~ *läts[?] keice väidze[?]ga ar[?]* (VEMN s. 135), Rõuge *tul[?] sis siñna[?] ütske[?] D üts mžz* (mts. 131), Põlva *ku ka[?]ts vai kolm ke[?] D olle üm[?]bre[?] ihò jo är[?] mähäst* (LL s. 221), Sangaste *sinna[?] et[?] tä pehme om* (EM III s. 411) ~ *jova ni kiñni[?] et* — — (mp.), *et üt[?]segi ñāp siñna^m manu ei lähä[?]* (mts. 412), Otepää *epacu üt[?]teldi ärä et* — — (mts. 373), Vönnu *si[?]st[?]pült sijä[?] e m ä j e k k e* (mts. 288) ~ *panē siñna alla* (mts. 291), *nigāvva ku rihē ärä ol[?]liva pestiivä* (mts. 298).

c) Tauon edellä: Leivu *kiñi[?]* (Ojansuu 1910) ~ *lauva ala* (VLM s. 15), Lutsi *nelä nagnāga lūd k[?]ni[?]* (EK 1938 s. 146) ~ *elli dēda bābaga* (VEMN s. 138), Setu *et ve[?]tāmi ciñ[?]* (LL s. 223) ~ *siñnä* (mp.), Vastseliina *tulke[?] stjā[?]* (Ojansuu 1910), Rāpina *nacla[?] nēdittās kiñni[?]* (LL s. 222) ~ *raōva alá* (mp.), Rõuge *tj[?] kyi[?] är[?]* (mts. 220) ~ *te[?]z[?]l āstal taht[?] jova palkka manū* (VEMN s. 131), Põlva *ja hērit käävārdēga[?]* (LL s. 222), Kanepi *ja ni te[?]m[?]ma[?]tu ko[?] pā al[?]i är[?]* (VEMN s. 128) ~ *ja lāñnu[?] är[?] kodò* (mts. 129), *lāñnu[?] te[?]ist[?] öü[?]dziliste manò* (mp.), Hargla *vikkādica[?]; elūce[?]* (Nigol, Hargla murrakust s. 188) ~ *kolmē jalāge* (mp.), Karula *pa[?]ñkkē är[?]* (VEMN s. 124), *ke[?]ñe[?]ļēs vanamihege* (mp.), Sangaste *ja^k köü[?]sette nōri[?]kkezege pāl[?]i kiñni[?]* (EM III s. 408), *ja^t te[?]vā^k kodu[?]* (mts. 409) ~ *panē siñna!* (mts. 391), Otepää *nīballū lä[?]ils kut siñna[?]* (mts. 370) ~ *ja la[?]se[?] seiwä kiik^k ärä* (mts. 373), *lina es lāvā ala* (mts. 381), Vönnu *sinna[?] manu[?]* (mts. 289) ~ *sis lä[?]tsime kodu* (mts. 281), *se[?]p[?]il käu[?]di ala[?]ti* (mts. 310).

Tällaisia suhteita tarkastellessa voisi ajatella, että loppu-*k* tosiaan on muuttunut kaikissa asemissa laryngaaliklusiiliksi ja tämä sitten murteittain assimiloitunut konsonanttialkuisen sanan edellä alkukonsonantin geminoitumaksi. Silloin Setälän käsitys loppu-*k*:n historiasta pätesi eteläviroon. Kun seuraa itämerensuomen loppu-*k*:n historian kokonaisuutta ja sen kehityspiirteitä, tämä selitys kuitenkin alkaa myös eteläviron osalta epäilyttää. Epäilyihin johtaa varsinkin loppukahdennusjärjestelmän tai siihen palautuvien järjestelmien laaja levikki itämerensuomessa.

Jo aiemmin (PFFC I:1) olen suomen osalta koettanut osoittaa, että kaikkien nykymurteiden kanta palautuu järjestelmään, jossa *-k*:ta edusti konsonantiaaliskuisen sanan edellä alkukonsonantin geminoituma mutta vokaali-alkuisen sanan ja tauon edellä vielä säilynyt *k*. Suomen itämurteiden edustus viittasi siihen, että tämä järjestelmä on vallinnut idän puolella jo muinaiskarjalassa, ja siksi merkkejä siitä odottaisi tapaavansa myös inkeröismurteista ja karjalan kielestä. Molemmissa kielimuodoissa dominoi nykyään *-k*:n kato sekä konsonantin että vokaalin ja tauon edellä, mutta odotuksenmukaisia viitteitä aiempaan järjestelmään on silti säilynyt. Hevaan inkeröismurteissa on näihin asti tavattu semmoinen ainoalaatuinen systeemi, että *-k* (täsmällisemmin: siitä kehittynyt media-*c*) on säilynyt tauon ja vokaalin edellä mutta kadonnut jäljettämiin konsonantin edellä. On vaikeaa kuvitella, että tämä konsonantinetinen kato olisi tapahtunut suoraan alkuperäisen *-k*:n jonkinlaisen surkastumisen tietä; tauonetinen asema on tuollaiselle surkastumiselle periaatteessa paljon otollisempi, ja silti *-k* on siinä säilynyt. Mutta jos ajatellaan välivaiheena täälläkin olleen loppukahdennusjärjestelmä, niin kato saa paljon luontevamman selityksen: loppukahdennukseen perustuva hankala vaihtelukaava on yksinkertaistunut — kaiketi kaksikielisyyden vaikutuksesta kuten paikoin suomessakin —, niin että on yleistetty sananmuodon eri toisintojen »suurin yhteinen tekijä» eli se aines, joka on ollut yhteinen esim. varianteille **annat* (*tänneg*), **annam* (*männäc*), **annaj* (*jövvac*) jne. Ja itse asiassa inkeröisestä löytyykin jäänteitä, jotka osoittavat kahdennusjärjestelmän kerran vallinneen myös siellä. Geminoituma on säilynyt osaksi mm. liitepartikkelien *-ki*, *-kā/-kã* yhteydessä, ja mikä tärkeämpää, myös *p*- tai *m*-alkuisen aineksen edellä muutamissa tapauksissa: yhdyssanoissa *alläppäin*, *ülläppäin* (Soikkolan murteessa Virtarannan mukaan, ks. Vir. 1956 s. 374), edelleen Porkan Hevaalta kirjaamassa liitepartikkelitapauksessa *katsoppas* ja vihdoin Soikkolan murteesta merkityssä *ka* (< **kaitsok*) -interjektion sandhikäyttäytymisessä: *kam migä udu ilma tänä pä* (Nirvi, IS s. 144). Vastaavanlaisia geminaatan säilymiä, tosin varsin harvalukuisia, tavataan myös karjalan pohjoisimmissa murteissa. Geminaatta on säilynyt ensinnäkin verbien kielto-
muodon ja liitepartikkelin *-kana/-känä* yhtymässä (esim. Pistojärvi *ei külukkana*, Vuokkiniemi *ei maištellakkana*), ja mikä jälleen tärkeämpää, osaksi myös imperatiivin yks. 2. persoonan ja liitepartikkelin *-pa/-pä* yhtymässä: Kies-tinki — Pistojärvi *Vuotappa heuom morsijani* (runokielessä), Kontokki *Mäneppä matkoja vähäisen* (runok.), Suikujärvi *Kačoppa, tulibahan venäläinen šyödäväkši* (Unelma Konkan julkaisemasta satutekstistä); hyperkorrektisti jopa (Kontokin murt.) *eläppä huoli*.

Muinaiskarjalaan loppukahdennusjärjestelmä on näistäkin jäänteistä päätellen kuulunut, mutta entä muinaisvepsään? Loppu-*k*:ta vastaa vepsässä kuten karjalassakin (ja vepsän ja karjalan väliin sijoittuvissa lyydiläismurteissa)

jäljetön kato. Jos vepsässä on kerran vallinnut sandhigeminaattoihin perustuva edustuskaava, ei sillä tietysti ole ollut kovin hyviä edellytyksiä säilyä, kun vepsässä yleensä on vallinnut paine kaikkinaisten geminaattojen lyhenemiseen. Tunkelo joka tapauksessa on olettanut tuollaista suomen mukaista välivaihetta vepsäänkin ja perustellut sen väistymistä juuri tuolla geminaattojen yleisellä lyhenemistendenssillä (VeKÄH s. 115—117). Selvitetäväksi jää, olisiko tälle selitykselle esitettävissä kilpailukykyisiä vaihtoehtoja. Lähinnä tulisi kyseeseen kai semmoinen vaihtoehto, että *-k* on vielä myöhäiskantasuomen jälkeen ollut säilyneenä kaikissa asemissa ja sitten sua sponte myös kaikista kadonnut. Tällainen ratkaisu kohtaa vepsässä kuitenkin eräitä kronologisia esteitä. On ensinnäkin selvää, että joko *-k* tai yleensä lopputavun sulkeva *-k*:ta edustava konsonantti on vepsässä tavattu vielä loppuheiton aikoihin; muutenhan ei selity se, että alkuaan *k*-loppuiset sananmuodot ovat välittyneet loppuheitolta. Mutta jos tuona konsonanttina nyt on ollut kaikissa asemissa palatovelaarinen klusiili, silloin joudutaan kysymään, miksei sen edustus ole langennut yhteen sekundaaristi sananloppuisen palatovelaarisen klusiilin kanssa. Juuri tällä tavoin ovat langenneet yhteen alun perin sananloppuinen ja sekundaaristi sananloppuinen dentaaliklusiilikin:

	Alkup.	Sekund.
Terminaalina	<i>prihad, tšomad</i>	<i>kuid</i> (< * <i>kuitu</i>), <i>mag_hed</i> (< * <i>makeda</i>)
Soinn. äänteen edellä	<i>prihad ol'dihe tšomad</i> <i>molembad</i>	<i>sahed nagriž, komed</i> <i>än</i>
Soinnittoman äänteen edellä	<i>pitkat šij_hhad, ottab</i> <i>bobaižet kädehe</i>	<i>düg_het kivi, d'äret parž</i>

Odottaisi tämän mukaisesti seuraavanlaista palatovelaarisen loppuklusiilin edustusta:

	Alkup.	Sekund.
Terminaalina	* <i>en mäneg</i>	<i>rjig</i> (< * <i>reikä</i>), <i>emag</i> (< * <i>emäyä</i>), <i>kajag</i> (< * <i>kajaya</i>)
Soinn. äänteen edellä	* <i>en mäneg edahaks,</i> * <i>en mäneg metsha</i>	<i>emag g-, kajag V-</i>
Soinnittoman äänteen edellä	* <i>en mäneg kod'ihe</i>	<i>haukpino</i> (< * <i>halkopino</i>), <i>oukpa</i>

Sekundaaristi sananloppuinen klusiili edustuukin odotuksenmukaisella tavalla, mutta alkup. sananloppuisen klusiilin osalta tällainen edustus rajoittuu muutamaan harvaan sanaan (sellaisiin *-ek*-nomineihin kuin *nudeg* ja *perzeg*). Niin kuin jo Setälä YSÄH s. 213 osoitti, tämä edustus on analoginen.

Miten sitten nykyinen kaava

en mäne
en mäne edahaks
en mäne metsha
en mäne kodihe

on syntynyt? Ei tunnu jäävän muuta mahdollisuutta kuin olettaa, että *-k* ei kaikissa sandhiasemissa ole loppuheiton tapahtuessa enää edustunut palatovelaarisena klusiilina ja että yhteenlankeaminen sekundaaristi sananloppuisen palatovelaarisen klusiilin kanssa jäi siksi tapahtumatta. Luonnollisinta on otaksua, että kaava tuossa vaiheessa oli samantapainen kuin suomen murteidenkin varhaisvaiheessa (säilynyt klusiili vokaalin ja tauon edellä, loppukahdennus konsonantin edellä):

en mäneg (-k?)
en mäneg (-k?) edahaks
en mänem metsha
en mänek kodihe

Tämä erilaisuus riitti estämään yhteenlankeamisen sekundaaristi sananloppuisen *k:n* kanssa. Kun sitten sandhigeminaatat lyhenivät ja sen mukainen katoedustus levisi vokaalinetiseen ja terminaaliinkin asemaan, oli nykyinen edustuskaava valmis.

Vatjassa loppu-*k:n* edustus on kahtalainen. Itävatjassa tavataan tarkalleen se järjestelmä, joka on voitu olettaa välivaiheeksi tiellä suomen, inkeroiseen, karjalan ja vepsän nykyiseen järjestelmään: alkukonsonantin geminoituma aina konsonanttialkuisen sanan edellä, säilynyt *k* (tai paremminkin vastaava soinniton tai soinnillinen media) tauon tai vokaalialkuisen sanan seurattessa. Kettunen on olettanut tätä kaavaa (tai ainakin siihen kuuluvaa klusiilin säilymistä, ks. Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet s. 54) inkerois-*murteiden* vaikutukseksi, mutta oletus tuntuu aiheettomalta; mitään muutaakaan näin syvälleikäyvä äänneellistä tai oikeammin morfofonologista vaikutusta inkerois-*murteista* päin ei äännekehitykseltään varsin omaleimaisessa vatjan kielessä liene todettavissa. Länsivatjassakin, jossa *-k:ta* yleensä vastaa kato, tavataan sitä paitsi jo Kettusen aikoinaan huomauttamia jäänteitä loppukahdennuseduksesta konsonanttialkuisen sanan edellä: *asgtturvaz* 'porraslauta, jota myöten noustaun uunille', *sinneppäi*, *tänneppöle*.

Vanhoihin loppukahdennuskieliin joudutaan siten lukemaan suomen, inkerois-*murteiden*, karjalan ja vepsän lisäksi vatjakin. Liivissä ja pohjois-*virossa* ei tästä edustuskaavasta ole säilynyt jälkeä, mutta kun se kerran on ominainen myös etelä-*viroille*, tekee mieli katsoa, että se on kerran kuulunut

kaikkien näiden kielten edeltäjiin ja on siis myöhäiskantasuomen perua. Sen paikalliseksi piirteeksi etelävirossa jää lähinnä sen kvantitatiivi erikoisuus, geminaatan lyhytalkuisuus. Oikeastaan tämä piirre osoittaa vain samaa limitaalien konsonanttisekvenssien välttelyä, johon koko loppukahdennusjärjestelmän syntykin on perustunut. Etelävirossa tavataan sanan sisässä sekä lyhyt- että pitkäalkuisia geminaattoja, mutta lyhytalkuiset ovat ainoat, jotka esiintyvät kaikissa painoasemissa (ei vain painollisen vaan myös painottoman tavun jäljessä: *õppettaja, lühükkene, kahtessa, tembaamma* jne.).

Näin siis tultaisiin siihen, että loppu-*k*:n edustukaavat suomessa ja etelävirossa ovat geneettisessä yhteydessä toisiinsa, vaikka toisella lailla kuin Setälä ajatteli: yhteys perustuu siihen, että molemmat ovat perineet vanhan loppukahdennusjärjestelmän, joka on syntynyt molemmilla tahoilla tavattavasta laryngaaliklusiilista riippumatta ja ennen sitä. Jäljelle jää kysymys, miten eteläviron laryngaaliklusiili sitten on selitettävä.

Niin kuin edellä ilmeni, laryngaaliklusiilin distribuutio etelävirossa poikkeaa suomessa tavattavasta siinä, että laryngaali esiintyy paitsi vokaalialkuisen sanan edellä murteittain myös konsonanttialkuisen sanan edellä ja lisäksi kaikkialla terminaalissa asemassa. Ilmeni myös, että ainakin synkroniselta kannalta on terminaalinen asema sen varsinainen tukikohta; katohan laryngaaliklusiilin toisintona oli harvinaisen tauon edellä, vaikka hiukan tavallisempi vokaalin edellä. Voitaisiinko silti ajatella, että -*k*:n laryngaaliklusiiliedustus on suomen tapaan syntynyt juuri vokaalialkuisen sanan edellä ja saanut alkunsa tämmöisessä asemassa ilmenevästä lujasta alukkeesta? Tällaista ajatusta näyttäisi tukevan ainakin Setälän maininta (YSÄH:n vokaaliopin alussa s. 447), että hän on etelävirossa »kuullut lujaa aluketta säännöllisesti käytettävän [vokaalialkuisissa sanoissa]». Kuitenkaan tälle Setälän havainnolle ei ole saatu myöhempää vahvistusta. Virolaiset dialektologit eivät lujaa aluketta koskaan merkitse eteläviron transkriptiossa. Itse olen tältä kannalta kuunnellut Rõugen murteesta tehtyä nauhoitetta ja todennut, että loppukonsonantin ja alkuvokaalin väliset siirtymät täällä olivat melkein järkiään joko puhdasta legatotyyppeä -C₁V- (lausepainottoman sanan edellä) tai »puolilegatotyyppeä» -C V- (tästä tyypistä ks. PFFC I:1 s. 248, Suomi 117:1 s. 126). Vain pari kertaa merkitsin (lausepainollisen sanan edellä) laryngaalisen puristussupistuman. Siten näyttää siltä, ettei vokaalialkuisen sanan lujalukkeisuutta voida pitää etelävirolle sen luonteenomaisempana kuin useimmille suomen murteille. Sen vaikutusta -*k*:ta edustavan laryngaaliklusiilin syntyyn on siksi pidettävä epätodennäköisenä jo vokaalialkuisen sanan edellä, ja vielä vaikeampaa olisi ajatella sen tästä yleistyneen terminaaliin asemaan.

Parempi lähtökohta eteläviron laryngaaliklusiilin selvittämiseen näyttää löytyvän siitä havainnosta, että -*k*:n vokaalinetiseen ja terminaaliin edus-

tukseen on eri puolilla ims. kieliä vaikuttanut paljon runsaampien konsonantinetisten tapausten paine. Yleensä se on johtanut edustuskaavassa yksinäiseksi jääneen *-k:n* katoon noissa kahdessa asemassa. Jos paine vaikutti loppukahdennusjärjestelmän ollessa vielä ennallaan (kuten suomessa on yleensä käynyt), niin edustuskaava saatiin yhtenäiseksi yleistämällä vokaalinetiseen ja terminaaliin asemaan konsonantinetisten toisintojen suurin yhteinen tekijä, siis esim. *anna*, joka oli yhteinen tapauksille *annat tulla*, *annam mennä*, *annav vain* jne. *-k:n* puhtaasti foneettinen kuluminen terminaalisissa asemassa on tätä kehitystä ainakin eräissä murteissa voinut jouduttaa. Jos paine taas vaikutti loppukahdennusjärjestelmän jo yksinkertaistuttua (kuten inkeroisessa, luultavasti myös vepsässä, ehkä myös karjalassa ja länsivatjassa), niin noihin kahteen asemaan yleistettiin suoraan se toisinto, joka oli konsonantinetiseen asemaan jo vakiintunut (pelkkä *anna* siis tässäkin tapauksessa). Ainoana tapauksena, jossa konsonantinetisten edustumien paine ei johtunut *-k:n* jäljettömään katoon, oli *-k:n* edustus vokaalin edellä suomen luja-alukkeisissa murteissa: *-k:n* syrjäytyessä näissä murteissa loppukahdennuskaava päinvastoin täydentyi vielä uudella geminaatalla, laryngaaliklusiiligeminaatalla.

Etelävirron vokaalin- ja tauonetinen laryngaaliklusiili vaikuttaa äskeisiin kehittyymiin verrattuna ensi silmäyksellä aivan irralliselta ilmiöltä. Eihän tuloksena ollut kato eikä myöskään edustustapa, joka voisi selittyä samoin kuin suomen lujan alukkeeseen geminoituma. Kuitenkin tuntuu mahdolliselta selittää myös tämä edustustapa johtuneeksi loppukahdennusjärjestelmän paineesta. Tälle systeemille oli vanhastaan ominaista, että *-k:ta* edustamassa tavattiin kussakin asemassa konsonanttisegmentti (nim. lyhytalkuisen geminaatan alkukomponentti), joka oli identtinen seuraavan sanan alkukonsonantin kanssa ja joka samalla poikkesi kaikissa muissa asemassa tavattavista sandhitoisoinnoista. Voitaisiin käyttää Charles Peircen merkkiteoriasta tuttua termiä, jota viimeksi Raimo Anttila on soveltanut erilaisiin kielenilmiöihin, ja sanoa, että tuo sananloppuinen konsonanttisegmentti oli vahvasti indeksinen: se viittasi jo edellisen sananmuodon puolella siihen, millä konsonantilla seuraava sana alkaa. Kun tämä systeemi vaikutti suomessa terminaaleihin ja (luja-alukkeisten murteiden ulkopuolella) vokaalinetisiin tapauksiin, niin määrääväksi pääsi tunne, että näissä asemassa ei seurannut konsonanttia lainkaan, ja näin saatiin *-k:n* sijaan $\emptyset$ — toisin sanoen toteutui kaikki tapaukset kattava indeksinen kaava konsonantinetisen indeksisen osakaavan sijaan. Etelävirrossa kehitystä näyttää ohjanneen sama tarve yleistää konsonantinetisen kaavan indeksisyys vokaalin- ja tauonetisiin tapauksiin. Ohessa on kuitenkin vaikuttanut myös toisenlainen tarve kaavan yhtenäisyyteen: on pyritty pysyttämään konsonanttinen segmentti kaavan jäsenenä kaikissa asemassa. Tarkoita tai sananalkuista vokaalia edeltävä konsonantti ei voinut nyt olla *k*, koska se olisi viitannut välittömästi seuraavaan *k*-alkuiseen sanaan.

Mahdollisimman vähäisellä äännevuokoksella voitiin palatovelaarinen klusiili *k* tällöin vaihtaa artikulatoriseen ja akustiseen naapuriäänteeseensä laryngaaliksiiliin. Tämä täytti kokonaiskaavan vaatimukset jatkuvasti; olihan se erilainen kuin missään muussa asemassa tavattava *-k:n* jatkaja. Mutta toisaalta se täytti myös indeksisyyden vaatimukset: se ei antanut väärää vihjettä seuraavan sanan alkukonsonantista, laryngaaliksiili kun ei esiintynyt alkukonsonanttina lainkaan.

Vaikka tämä seikka oli laryngaaliksiilin vahva puoli, se oli samalla sen heikko puoli. Kieleenhän oli syntynyt foneemi, jonka distribuutio oli perin suppea: vain sananloppuisena ja silloinkin vain terminaalisissa ja vokaalinitisissä asemassa. Tämä vuorostaan näyttää aiheuttaneen *-k:n* edustuskaavassa jatkuvaa labiiliutta. Niissä suomen ja vatjan murteissa, joissa *-k* on säilynyt tauon ja vokaalin edellä, havaitaan silloin tällöin palautuspyrkimystä: *-k* on sporadisesti voitu yleistää uudestaan konsonantinitiseen asemaan loppukahdennuksen tilalle. Tähän rinnastuu se eteläviron ilmiö, että laryngaaliksiili on kerran synnyttyään pyrkinyt valtaamaan lisää alaa samoista asemista. Tätä pyrkimystä on ilmeisesti tukenut se, että kieleen ilmaannuttuaan laryngaaliksiili on voitu tajuta *-k:n* edustuskaavassa synkroniselta kannalta »perustoisinnoksi» samassa mielessä kuin varhemman kaavan *-k*: siitä voidaan assimilaatioteitse »johtaa» kaikki muut toisinnot, mutta sitä itseään ei voida selittää jostain muusta toisinnosta assimilaatorisesti johtuneeksi. Pyrkimys on johtanut Võrun murrealueen länsiosissa ja Tarton murteiston rajamurteissa vain yksittäisiin yleistyksiin, mutta Võrun murrealueen itäosissa sekä Latvian kielisaarekkeissa laryngaaliksiili on saanut vahvan otteen myös noista asemista. Kaikkialla esiintyy sitä paitsi tendenssiä geminaatan alkukomponentin täyteen katoon; Kraasnan, Leivun ja Lutsin kielisaarekkeissa ei geminaatiota enää ollenkaan esiintyne. Tämä voi osaksi olla yhteydessä siihen, että vastaavassa painoympäristössä ei kaikilla sandhigeminaatioilla ollut sanansisäisiä vastineita. Osaksi kyseessä kuitenkin voi olla samantapainen pyrkimys sandhikaavan yksinkertaistumiseen kuin inkeroisessa: on pyritty yleistämään sananmuodon kaikkien sandhitoisintojen »suurin yhteinen tekijä». Kaksikielisyys kielisaarekkeissa on tällaista kehitystä varmaan jouduttanut.

Katsaus loppu-*k:n* edustukseen etelävirossa jäisi puutteelliseksi, ellei siinä lopuksi otettaisi kantaa loppu-*t:n* edustukseen samoissa murteissa. Samalla alueella, jossa loppu-*k*:lla on materiaalisena edustajanaan joko loppukahdennus tai laryngaaliksiili, edustuu näet myös alkuperäinen loppu-*t* useimmissa muotoryhmissä samoin kuin *-k*. Kyseeseen tulevat muotoryhmät ovat nominien mon. nominatiivi, verbien mon. 3. persoonan muodot, aktiivin 2. partiisiipin yks. nom., *-ut/-üt*-loppuisten nominien yks. nom. ja lukusana '3'; siten

sanotaan (mainitsen vain terminaalin toisinnon) esim. *kana* ? 'kanat', *tuleva* ? 'tulevat', *tulli* ? ~ *tulli* ? 'tulivat', *tullu* ? 'tullut', *pēni* ? 'ohut, hieno', *elu* ? ~ *olu* ? 'olut', *kol* ? '3' (~ Setu *kōmē* ; Ojansuu). Poikkeuksena ovat vain verbien yks. 2. persoonan muodot; niissä on tavallisesti *-D* tai *-t*: *añnàD* ~ *añnàt*. Myöskään *ut/-üt*-nomineissa ei loppukonsonantin käsittely *-k*:n tavoin ole yksinomaista; Hella Keem on maininnut, että vanhoilta kielenoppailta ainakin Urvastessa ja Setussa on merkitty *olu*.

Tämä loppu-*k*:n ja *-t*:n yhteenlankeaminen koskee oikeastaan koko etelä-virola, Võrun murteiston lisäksi siis myös Mulgimaan ja Tarton murteistoja (muitakin murrealueen kuntia kuin Võnnua, Otepäätä ja Sangastea, ei tosin alueen pohjoisinta kolkkaa eli Tartu-Maarjaa ja Kodaveren Kavastea). Näissä loppu-*t*:n edustajana ei kuitenkaan ole laryngaaliklusiili tai loppukahdennus vaan kauttaaltainen kato kuten loppu-*k*:nkin jatkajana samalla alueella.

-k:n ja *-t*:n edustuksen samanlaisuudelle Võrun murteissa ovat yrittäneet antaa selityksen ainakin Lauri Kettunen ja Paul Ariste. Kettunen (EKÄH 2. p. s. 54, Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet s. 79) on arvellut, että molempien loppuklusiilien sulkua olisi alkuaan tapahtunut sekä suuväylässä että äänihuulissa; myöhemmin olisi oraalinen sulkeuma jäänyt pois ja vain laryngaalinen jäänyt jäljelle. Ariste on kirjoittanut aiheesta erikoistutkimuksen »Sostojalsja li v južno-estonskih dialektah perehod konetšnogo t v gortannyj vzryvnoj?» (kokoomateoksessa »Foneetilisi probleme cesti keele alalt», Sovetskoje finnougrovedenije 6, 1947, s. 25—34) ja selittänyt puolestaan, että laryngaaliklusiili etelävirossa palautuu vain *-k*:hon. Se että sama edustus tavataan myös noissa tavallisesti *t*:llisiksi katsotuissa muotoryhmissä, heijastaisi hänen mukaansa yksinkertaisesti vanhoja ims. murre-eroja: kyseisten muotoryhmien loppukonsonantti on alun perin ollut joissakin murteissa *t*, toisissa *k*. Kumpikaan selitys ei tunnu vakuuttavalta. Kettusen oletus laryngaalistuneista *-k*:sta ja *-t*:stä ja niiden deoraalistumisesta ei pyrikään vastaamaan siihen, mikä olisi oletettujen kahden kehityksen strukturaali tausta. Aristen selityksellä on tietysti se etu, että hän välttyy vastaamasta kysymykseen, miksi *-t*:n muutos laryngaaliklusiiliksi tapahtui samanaikaisesti kuin *-k*:n mutta jätti *-t*:n silti koskematta yhdessä muotoryhmässä, verbien yks. 2. persoonan muodoissa. Seurauksena on kuitenkin myöhäiskantasuomalaisten rekonstruktioiden epätaloudellinen moninaisuus, joka sitä paitsi jää vaille etäsukukielten tukea. Ariste on arvellut löytävänsä tuommoisen tuen lapista, jossa mon. nominatiivin päätte on *-k* eikä *-t* (*giedäk* 'kädet'), mutta jättänyt silloin huomiotta, että lapissa edustuu samalla lailla myös verbien yks. 2. persoonan päätte. Sen jälkeen, mitä Paavo Ravila tästä asiasta on kirjoittanut jo 1935 (FUF 23 s. 47—49), ei voine olla vähintäkään epäilyä siitä, että *-k* molemmissa lapin muotoryhmissä palautuu *-t*:hen, jonka ovat

niissä säilyttäneet toisaalta itämerensuomalaiset kielet, toisaalta mordva. Myöskään se eri ims. kielistä kerätty aineisto, jonka avulla Ariste pyrkii rekonstruoimaan varhaisen murteittaisen *k*-loppuisen akt. 2. partisiipin, on tuskin riittävän todistusvoimaista. Turhaksi tuollaisen varhaisen muototoisinnon olettaminen osoittautuu ainakin suomen murteiden kannalta (niitä Ariste käyttää yhtenä todisteena päätelmilleen).

Löytyisikö sitten selitystä, joka paremmin tekisi ymmärrettäväksi toisaalta *-t:n* tempautumisen *-k:lle* ominaiseen edustuskaavaan, toisaalta yhden *-t:llisen* muotoryhmän (yks. 2. persoonan muodot) jäämisen sen ulkopuolelle? Jäljille ehkä auttaa katsaus *-t:n* ja *-k:n* edustukseen eräässä toisessa ims. murreryhmässä: suomen länsimurteissa. Näissä murteissahan *-k:n* normaalina edustuksena on loppukahdennuskaava konsonantin edellä (vokaalin- ja tauon-etisessä asemassa tällöin kato) tai tuon kaavan edelleenkehittymä (esim. lounaismurteiden osittainen loppukahdennuskaava). Samoissa murteissa on *-t* säilynyt paremmin. Kuitenkin sitä edustaa yleisesti sandhiassimiloituminen seuraavan sanan alkukonsonanttiin, milloin tämä on *k* tai *p*, ja lisäksi on erikoistapauksia, joissa *-t:n* edustus on kaikissa muissakin asemissa *-k:n* edustuksen tasalla:

- a) akt. 2. partisiippi ja lukusana *kolme* koko länsimurteiden alueella, yleisesti myös *-ut/-üt*-nominit ja subst. *kevät*,
- b) lounaismurteissa kaikki alk. *t*-loppuiset muotoryhmät.

Jo Setälä YSÄH s. 222 huomautti siitä, että akt. 2. partisiipin poikkeava edustus perustuu »edellä puheena olleeseen loppu-*t:n* lausefonetiseen käsittelyyn suomen kielessä ja määrättyihin asemiin kuuluvan muodon yleistämiseen». Se »lausefoneettinen käsittely», josta Setälä puhuu, on juuri tuo *-t:n* yleislänsisuomalainen assimiloituminen seuraavan sanan alku-*k:hon* ja *-p:hen*. Tämäkin ilmiö perustuu ilmeisesti limitaaliuden välttelyyn: sanansisäinen yhtymä *tp* on puuttunut suomesta vanhastaan, ja myös *tk* on muuttunut *kk:ksi* painottoman tavun ja pitkävokaalisen painollisen tavun jäljessä (*vastakkä* jnc.; ilmeisesti tällaisten tapausten analogiasta morfeeminrajalla lyhytvokaalisenkin painollisen tavun jäljessä: *jokka*). Alumpana mainitsin, että *-k:n* edustuminen kaikki alkukonsonantit kattavana loppukahdennusjärjestelmänä näyttää olevan laajentumaa oletettavasta varhemmasta osittaisesta kahdennuskaavasta, joka tavattiin vain sananalkuisten klusiilien yhteydessä. Näyttää siltä, että samanlainen yleistys alun perin vain klusiilitapaukset käsittäneestä osittaisesta kahdennusjärjestelmästä on tapahtunut myös loppu-*t:n* edustuksessa silloin, kun yleinen loppukahdennuskaava on levinnyt akt. 2. partisiippiin, lukusanaan '3', *-ut/-üt*-nomineihin ja substantiiviin *kevät*. Lähtökohta, yleislänsisuomalainen kahdennus klusiilialkuisten sanojen edellä, olisi ehkä jo yksinkin riittänyt laukaisemaan tämän kehityksen;

lisätukea se tietysti sai yleisestä loppukahdennuskaavasta, joka edusti *-k*:ta, ja lähinnä *-k*:n edustuksen analogiaa lienee myös kato vokaalin- ja tauonetisestä asemasta. *-k*:n edustuskaavan leviäminen lounaismurteissa kaikkiin alk. *-t*:llisiin muotoryhmiin selittyy samalta pohjalta; suunnilleen näin selitti asian jo Ojansuu LMÄH II s. 11.

Nyt voidaan ajatella, että kehitys etelävirossa on kulkenut suunnilleen samaa rataa. Edellä jo päättelin, että *-k*:ta konsonantinetisessä asemassa edustava yleinen loppukahdennuskaava on täälläkin vanhaa perua kuten suomen länsimurteissa. Kaavan leviämislle *-t*-tapauksiin on vuorostaan ollut samat edellytykset kuin suomessa. Etelävirossakin sanansisäinen yhtymä *-tp-* puuttui vanhastaan ja sanansisäinen yhtymä *-tk-* muuttui *-kk*:ksi samoin ehdoin kuin suomen länsimurteissa. Tämä nähtävästi viittoi tietä vastaavien limitaaleiksi käyneiden konsonanttiyhtymien assimiloitumiselle myös sandhissa, ja sen jälkeen geminoitumaedustus saattoi levitä muidenkin alkukonsonanttien kuin klusiilien yhteyteen. Näin *-t*:n ja *-k*:n konsonantinetinen edustus lankesivat yhteen samalla lailla kuin suomen lounaismurteissa kaikissa muotoryhmissä ja muissa suomen länsimurteissa useissa muotoryhmissä. Vokaalin- ja tauonetinen *-t* mukautuivat tällöin tietysti nekin *-k*:n kaavaan, olipa *-k* noissa asemissa tuohon aikaan vielä säilyneenä tai jo muuttunut laryngaaliklusiiliksi. Se että yksi umpinainen muotoryhmä (yks. 2. persoonan muodot) jäi tästä jatkokehityksestä osattomaksi, ei itse asiassa eroa suurestikaan siitä tuloksesta, mihin esim. suomen hämäläismurteissa päädyttiin: *-t* korvautui siellä loppukahdennuskaavalla muissa paitsi kolmessa muotoryhmässä (yks. 2. persoonan muodot ja monikon tunnukseen *t* loppuvat nominin- ja verbinmuodot). On täysin mahdollista, että tendenssiä *-t*:n syrjäyttämiseen näissäkin muotoryhmissä on ilmennyt hämäläismurteissa ja samoin yks. 2. persoonan muodoissa eteläviron alueella. Niin kauan kuin kehitys kohti yleistä loppukahdennuskaavaa ei ollut johtanut lopulliseen tulokseen, *-t* on kuitenkin voitu palauttaa. Palautusta on tällöin kai tukenut ainakin tarve pitää esillä tärkeitä morfologisia funktioita. Jo Kettunen (EKÄH 2. p. s. 54) on huomauttanut eteläviron osalta, että jos *-t*-tapaukset olisivat kaikki siirtyneet *-k*:n kaavaan, olisivat yks. 2. persoonan indikatiivi- ja imperatiivimuodot langenneet yksin. Sama huomautus pätee myös hämäläismurteiden yks. 2. persoonan muotoihin, ja lisäksi olisivat mon. nominatiivimuodot ja yksikön genetiivimuodot langenneet täällä osittain yksin (nim. nasaalien, likvidojen ja puolivokaalien edellä, joissa asemassa *-n* edustuu kuten *-k*; vastaava ilmiö puuttuu virosta ainakin nykyään). Sen että ennen *-k*:n edustuskaavan lopullista voittoa on voinut vallita siirtymävaihe, jossa palautukset olivat mahdollisia, osoittaa erityisesti *nyt*-sanankäsittely suomen hämäläis- ja pohjalaismurteissa: se edustuu alk. *k*-loppuisen sanan tavoin vakinaisesti vain klusiilialkuisen edellä; kaikkien

muiden konsonanttien sekä vokaalin ja tauon edellä kilpailee säilynyt *t* laajoilla murrealueilla jatkuvasti geminaation ja kadon kanssa. (Ks. tarkemmin Suomi 117:1 s. 135—137.) Näin hahmottelemassani luonnoksessa on eteläviron kohdalla vain yksi seikka hypoteettisempi kuin suomen länsimurteiden kohdalla: virosta ei ole voitu suoranaisesti osoittaa tuota suomessa säilynyttä välivaihetta, jossa *-t*:tä edusti seuraavan alkukonsonantin geminoituma vain klusiilialkuisen sanan edellä. Teoriassa voisi odottaa tuollaisen välivaiheen säilyneen yks. 2. persoonan muotojen edustuksessa, mutta käytännössä pyrkimys *-t*:n funktion korostamiseen näyttää vieneen siihen, että *-t* (tai *-D*) on palautettu tähänkin asemaan.

Näin onkin saatu suurin piirtein hahmotelluksi sekä loppu-*k*:n että *-t*:n vaiheet eteläviron Võrun murteistossa. Mainitsin siitä, että Mulgimaan ja Tarton murteistoissakin *-k* ja *-t* edustuvat yhdenmukaisesti, nim. läpikotaisena katoona. Tämä kato on *-k*:n edustuksessa ominainen pohjoisviolle, ja Mulgimaan ja Tarton murteistojen suhteita voidaan tuskin selittää muusta kuin yhdestä lähtökohdasta: *-k*:n ja *-t*:n võrulaiset edustuskaavat (loppukahdennus konsonanttien edellä, vokaalin- ja tauonellinen ²) ovat kerran vallinneet koko eteläviron alueella. Nykyinen kato Mulgimaan ja Tarton murteistoissa on *-k*-tapauksissa pohjoisviron suoranaista vaikutusta, jota näissä murteistoissa muutenkin paljon tavataan. *-t*-tapauksissa sen sijaan on kyseessä pohjoisviron välillinen vaikutus — pohjoisviron pyrkiessä vaikuttamaan näihin murteisiin ei ole omaksuttu suoraan pohjoisviron säilynyttä *-t*:tä vaan pyritty pitämään alk. *-k*:llisten muotoryhmien ja alk. *-t*:llisten muotoryhmien edustukset vanhaan eteläviolaiseen tapaan jatkuvasti identtisinä. Tuloksena oli *-t*:n hyperkorrekti kato *-k*:n pohjoisviolaisen kadon mallin mukaan. Mitä tietä *-k*:n yleiseen katoon pohjoisvirossa on tultu, siihen ei tarvinne puuttua enää tässä esityksessä, jonka tarkoituksena oli lähinnä valaista toisaalta yhteisperinnön, toisaalta rinnakkaiskehityksen osuutta suomen ja eteläviron sändhijärjestelmissä.

Sandhi-Probleme im Finnischen und Südwestnischen

Terho Itkonen

Das wortauslautende urfinnische *k* ist in den meisten finnischen Dialekten im absoluten Auslaut durch den Schwund vertreten (in kleineren Gebieten ist das *-k* erhalten) und in präkonsonantischer Stellung durch Geminierung des Anfangskonsonanten des folgenden Wortes («Auslautverdoppelung»). Hinsichtlich der prävokalischen Vertretung teilen sich die Dialekte, in denen terminales *-k* > $\emptyset$, in zwei Gruppen: in den meisten Dialekten erfolgt ein Schwund, in einem Teil der Mundarten von Savo und Ostbottänien steht der Laryngalklusil ʔ , der zumindest bei sorgfältiger Aussprache einer Geminata entspricht. Wie Verf. in seiner Arbeit »Proto-Finnic final consonants I:1« (MSFOu 137; vgl. auch Vir. 1964 S. 227—232) nachgewiesen hat, ist der geminierte Laryngalklusil eigentlich eine Vervollkommnung des Auslautverdoppelungs-Systems; in demselben Gebiet von Savo-Ostbottänien werden nämlich die vokalisches anlautenden Wörter allgemein mit einem festen Einsatz gesprochen, weshalb sie beim Sandhi konsonantisch anlautenden vergleichbar sind. Abzulehnen ist dagegen die Annahme von Setälä, dass auch die Assimilierung von *-k* mit dem Anfangskonsonanten des folgenden Wortes und sein Schwund im absoluten Auslaut über eine Zwischenstufe eingetreten wären, wo *-k* durch ʔ vertreten war.

Die Vertretung in den südwestnischen Dialekten von Võru erinnert an die in den finnischen Mundarten. Im Westen des Gebietes ist *-k* vor einem konsonantisch anlautenden Wort normalerweise durch Auslautverdoppelung vertreten, vor einem vokalisches anlautenden durch ʔ oder Schwund, in terminaler Stellung normalerweise durch ʔ . Im östlichen Bereich der Dialekte begegnet in präkonsonantischer Stellung neben der Geminata allgemein ʔ (mitunter auch Schwund); die prävokalische und terminale Vertre-

tung entspricht ungefähr der im westlichen Gebiet.

Verf. untersucht, ob Setäläs Auslegung vielleicht besser auf das Südwestnische als auf das Finnische zuträfe, was bedeuten würde, dass der in den östlichen Teilen des Gebietes begegnende präkonsonantische Laryngalklusil einen älteren Stand vertritt als die Geminata in den westlichen Bereichen. Gegen die Auslegung spricht vor allem die grosse Verbreitung der präkonsonantischen Geminata oder der darauf zurückgehenden Vertretungen in den osfi. Sprachen. Ausser im Finnischen begegnet die Auslautverdoppelung im Ostwotischen, und einige Relikte lassen schliessen, dass sie auch in den ingrischen Dialekten, im Karelischen und Westwotischen aufgetreten ist. Auch die heutige Schwundvertretung im Wepsischen scheint auf denselben Stand zurückzugehen. Verf. nimmt deshalb an, dass es schon im Späturfinnischen dasselbe Sandhi-Schema gab, das noch immer in einigen finnischen Dialekten und im Ostwotischen herrscht: *-k* $\equiv$ (bzw. > wotO *g*, *g*) in prävokalischer und terminaler Stellung, *-k* > ʔ (= Auslautverdoppelung) in präkonsonantischer Stellung.

Das terminale und prävokalische ʔ der Dialekte von Võru kann sich andererseits nicht genauso erklären wie der finnische Laryngalklusil (aus zwei Gründen: die vokalisches anlautenden Wörter werden in den Dialekten von Võru nicht mit festem Einsatz ausgesprochen; das Auftreten von ʔ ausser prävokalisch auch terminal erhalte dann keine Erklärung). Verf. führt diese Vertretung zurück auf den Druck des in den Dialekten von jeher herrschenden präkonsonantischen Geminationsystems. Charakteristisch für dieses System war, dass das *-k* in beiden Stellungen durch ein Konsonantensegment (nämlich die Anfangskomponente der Geminata) vertreten war, identisch mit dem Anfangskonsonanten des folgenden

Wortes und gleichzeitig von den Sandhivarianten abweichend, die in allen anderen Stellungen begegneten. Man kann sagen, dass dieses Konsonantensegment im Wortauslaut stark indexalisch war: es wies bereits im Rahmen des vorangehenden Wortes darauf hin, mit welchem Konsonanten das folgende Wort beginnt. Die Entwicklung wurde nun offenbar durch den Bedarf gelenkt, die Indexalität des präkonsonantischen Vertretungssystems auch in prävokalischer und terminaler Stellung zu verallgemeinern. In diesen Stellungen konnte der Auslautkonsonant nicht mehr *-k* sein, denn das hätte dann auf ein unmittelbar folgendes, mit *k* anlautendes Wort hingewiesen, weshalb *-k* durch einen minimalen Lautwandel zu *-ʔ* wurde. Dies erfüllte die Anforderungen der Indexalität: es enthielt keinen falschen Hinweis auf den Anfangskonsonanten des folgenden Wortes, da ein Laryngalklusil überhaupt nicht als Anfangskonsonant vorkam. — Wenn *-ʔ* heute in einem Teil des Dialektgebietes auch präkonsonantisch auftreten kann, ist dies eine sekundäre Erscheinung, die sich aus dem der Indexalität entgegengesetzten Bestreben erklärt, eine Sandhivariante in allen Stellungen zu verallgemeinern.

In den Dialekten von Võru ist auch *-t* in den meisten Formengruppen so vertreten wie *-k*. Dies ist ebenso zu verstehen wie die entsprechende Erscheinung in den finnischen Westdialekten: *-t* wurde wahrscheinlich erst mit dem Anfangskonso-

nanten eines mit Klusil beginnenden Wortes assimiliert, und danach hat sich die Assimilation auch vor Wörtern durchsetzen können, die mit anderen Konsonanten anfangen. Das prävokalische und terminale *-ʔ* waren danach die natürliche Ergänzung des Schemas. Dass *-t* ≡ in den Verbalformen der 2. Sg. Ind. erklärte sich (wie bereits Kettunen anmerkte) aus der Betonung der Funktion: man wollte die 2. Sg. Prs. getrennt halten von der 2. Sg. Imper. und neg. Prs., mit denen sie zusammengefallen wäre, wenn *-t* dieselbe Vertretung gehabt hätte wie *-k*. Auch in den finnischen Westdialekten finden sich parallele Erscheinungen, die ebenso zu erklären sind.

In den südestnischen Dialekten von Mulgi und Tartu ist sowohl *-k* als auch *-t* (ausser in den Verbformen der 2. Sg.) stets durch *-∅* vertreten. Wahrscheinlich sah die Vertretung beider früher auch hier so aus wie in den Dialekten von Võru. Die Schwundvertretung von *-k* geht unmittelbar auf den Einfluss des Nordestnischen zurück, die von *-t* wiederum mittelbar: indem man die nordestnische Vertretung übernahm, suchte man an jenem südestnischen Prinzip festzuhalten, dass die Vertretung der Formengruppen mit einem ursprünglichen *-k* und einem urspr. *-t* weiterhin identisch bleibt. Das Resultat war der hyperkorrekte Schwund des *-t* nach dem Muster des nordestnischen Schwundes von *-k*, obgleich im Nordestnischen *-t* ≡.

Osoite:
Adresse:

Helsingin yliopisto
Suomen kielen laitos
Fabianinkatu 33
SF-00170 Helsinki 17